

ŠTANJEL V ČASU ZAVEZNIŠKE VOJAŠKE UPRAVE

Olga ABRAM

Agencija Republike Slovenije za regionalni razvoj, Regionalna pisarna Štanjel, SI-6222 Štanjel, Štanjel 1a
e-mail: olga.abram@gov.si

IZVLEČEK

Avtorica prispevka podaja glavne ugotovitve, ki so nastale na podlagi gradiva, zbranega pri pisanju diplomskega dela z naslovom *Življenje v Štanjelu med leti 1945 in 1947*. Večino informacij so posredovali domačini, ki so pripovedovali o lastnem doživljanju zavezniške okupacije in življenjskem utripu mejnega območja, za kar jim gre na tem mestu iskrena zahvala. Na ta način so bili zapisani spomini pričevalcev iz tedanjega časa, kljub dejstvu, da je njihov spomin pogojen in subjektiven. Obenem pa se je potrebno zavedati, da arhivski viri zgodovine malega človeka ne beležijo, zato raziskava temelji na ustnih virih, podkrepljenih z ugotovitvami, ki so objavljene v literaturi. V prispevku je prikazana navzočnost zavezniških vojakov v Štanjelu, povojna obnova porušenega Štanjela ter oris družbenih in gospodarskih razmer, v katerih so živeli prebivalci v času zavezniške okupacije.

Ključne besede: cona A Julijske krajine, Zavezniška vojaška uprava, zavezniška okupacija, družbene razmere, obnova, gospodarske razmere, Štanjel

SAN DANIELE DEL CARSO (ŠTANJEL) DURANTE L'AMMINISTRAZIONE MILITARE ALLEATA

SINTESI

L'autrice presenta i risultati della ricerca, effettuata sul materiale raccolto durante la stesura della tesi di laurea "La vita a San Daniele del Carso (Štanjel) fra gli anni 1945–1947". La maggior parte delle informazioni è stata fornita dagli abitanti stessi, con i loro racconti sul come abbiano vissuto l'occupazione alleata e sul com'era la vita in quest'area di confine. A tutti vada un sentito ringraziamento. Sono riportate le memorie dei testimoni di quel periodo, nonostante i loro ricordi siano condizionati e soggettivi. Le fonti d'archivio non registrano la storia delle persone comuni e perciò la ricerca si è basata su fonti orali, corroborate da fatti

pubblicati della letteratura. Nel contributo si parla della presenza dei soldati alleati a San Daniele del Carso (Štanjel), della ricostruzione post bellica e delle condizioni socio-economiche degli abitanti al tempo dell'occupazione alleata.

Parole chiave: zona A della Venezia Giulia, amministrazione militare alleata, occupazione alleata, condizioni sociali, riedificazione, condizioni economiche, San Daniele del Carso (Štanjel)

Sl. 1: Pogled na Štanjel leta 1945 (foto: Lojze Spacal, 1945).

Fig. 1: View of Štanjel in 1945 (photo: Lojze Spacal, 1945).

Uvod

Štanjel, utrjeno naselje na pobočju 364 metrov visokega griča Gledanica, je med najstarejšimi naselji apnenčaste kraške planote. Naselje na severovzhodnem robu Krasa je bilo med 12. junijem 1945 in 15. septembrom 1947 vključeno v cono A Julijske krajine, kjer je bila vzpostavljena anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (v nadaljevanju ZVU). Štanjel je bil kot obmejno naselje znotraj cone A Julijske krajine skupaj z ostalo Primorsko 15. septembra 1947 priključen k Jugoslaviji.

Zavezniški vojaki med Štanjelci

Zavezniški vojaki so z začetkom pravne veljavnosti beograjskega sporazuma 12. junija 1945 prihajali proti Štanjelu iz zahodne smeri in se približno v treh dneh nastanili. V novozelandskih enotah so bili poleg Angležev, ki so poveljevali enotam, predvsem Indijci različnih veroizpovedi (sikhi, muslimani in nekaj katoličanov). Na rokavih uniform so kot zaščitni znak nosili črno mačko. Ob prihodu so bili zelo dobro opremljeni s kartografskim gradivom in točno vrisanimi koordinatami zasedenega območja (Trost, 2003; Fabjan, 2003).

Vojaške enote so se zamenjale čez noč. Pred prihodom zavezniških vojakov so imeli partizani svoj sedež v Gregorčičevi hiši v Kobdilju (Kobdilj št. 54). Včasih je bila v hiši gostilna, kjer so v zgornjem nadstropju oddajali sobe. V obravnavanem obdobju so v njej dobile tri družine začasno prebivališče, saj so bili njihovi domovi v času druge svetovne vojne požgani. Njeni prebivalci so bili zjutraj zelo presenečeni. Ko se je Dragica Trost zbudila, ji je indijski vojak s turbani na glavi rekel: "Non hai paura!" (Ne boj se!). Tudi Mimi Gregorič je svoji mami Emiliji, ki je bila gospodinja hiše, zjutraj rekla: "Kje smo?" (Fabjan, 2003; Trost, 2003). Po pripovedovanju Anice Rudnik je bilo prvo srečanje z zavezniškimi vojaki pravo presenečenje tudi za njeno mamo Viktorijo Kos. Tistega dne je pri Boštjanovih (Štanjel št. 8) v gornjem Štanjelu pomagala pleskati. Kar naenkrat se ji je približal vojak z brado in s turbanom na glavi. Kričala je nanj, naj se ji ne bliža, vendar se ji je vojak vse bolj in bolj približeval in ji razlagal, naj se ničesar ne boji. Iz strahu je že hotela skočiti skozi okno, vendar je na cesti zagledala četo vojakov, kar jo je odvrnilo od nameravanega dejanja (Rudnik, 2003).

Prve enote zavezniške vojske je nato zamenjala 88. ameriška divizija oziroma divizija Modrih vragov – The blue Devils. Njihov zaščitni znak je bil modri hudič. Prvi stiki domačinov z zavezniškimi vojaki so bili zanje precejšnje presenečenje, potem pa so se zlahka privadili na sobivanje z njimi. Svoje prostore oziroma t. i. kamp (Fabjan, 2003; Kobal, J., 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003) so si vojaki uredili izven naselja in domačinov pri svojih vsakodnevnih opravilih niso ovirali (glej Sliko 2). Začasno so imele prve vojaške enote svoje poveljstvo v Ferrarijevi hiši v gornjem

Štanjelu. Nato pa je bilo poveljstvo enot v Gregorčičevi hiši v Kobdilju. Barako z ambulanto, kuhinjo in jedilnico za vojake so postavili na vzhodni strani železniške postaje v smeri proti Kobdilju. Polkrožne, okrog deset metrov široke in dvajset metrov dolge barake, postavljene na cementno ploščad in sestavljene iz valovite pločevine, so bile tudi na prevalu med gričema Gledanico, na katerem se je razvilo naselje Štanjel, in Svetim Gregorjem. Vsaka baraka je sprejela štirideset do petdeset vojakov. Skupaj je bilo med Štanjelom in Kobdiljem okrog 250 vojakov zavezniških enot.

Zahodno od železniške proge in nad cesto, ki povezuje Sežano in Novo Gorico, so bili postavljeni šotori, bivališča za vojake. Mednje so postavili tudi džamijo, saj je bilo med angleškimi vojaki precej muslimanov. Džamija je bila brez minareta. Vojaki so bili nastanjeni še v šotorih na območju, kjer je danes novo naselje Štanjela (na Hribu) oziroma ob cesti, ki vodi proti Komnu. V neposredni bližini so imeli tudi prostor, namenjen avtomobilskemu parku vojaških enot. Prevladovali so lahki tovornjaki znamke Ford in džipi. Tam se je zbirala vaška otročad. Na dvorišču hiše, ki ima danes številko 48 a, je bila pod šotorom urejena majhna molilnica, v katero so zvečer vojaki prihajali molit. Najprej so si sezuli čevlje in jih pustili pred šotorom, nato so si umili noge. Verski obred je vključeval razdelitev neke vrste sladkornih bonbonov, katerih je bil Vladimir Švagelj s svojimi vrstniki še kot otrok večkrat deležen, vendar vse dotlej, dokler niso enemu izmed vojakov zmanjkali čevlji, ki jih je sunil eden izmed Štanjelcev. Po tem dogodku so prepovedali zadrževanje v njihovih prostorih.

V neposredni bližini Štanjela je tekla mejna črta med cono A in cono B. Vrh griča Svetega Gregorja je še spadal v cono A, po njegovem vzhodnem pobočju pa je že potekala mejna črta, ki se je nadaljevala v dolino Raše, desni pritok Branice. Mejna črta je bila povsod označena s tablami, samo na poti med Svetim Gregorjem in vzhodnim pobočjem Gledanice jih je bilo šest. Proti dolini Raše, na njenem levem bregu, sta bili postavljeni dve kontrolni točki z zapornico oziroma t. i. "post". Bili sta na mostu čez Rašo ter tik pod naseljem Kobdilj v Peduncah. Jugoslovanske vojaške enote pa so imele svojo kontrolno točko med cestnim odcepom za Štjak in bližnjim kamnolomom pri naselju Koboli na desnem bregu Raše. Tretja kontrolna točka je bila v Loki, t.j. ob današnji gozdni cesti, ki se po severnem oziroma severovzhodnem pobočju Svetega Gregorja spušča proti dolini Branice. Četrta kontrolna točka je bila severno od Štanjela pri Podlazih, na levem bregu Branice oziroma na t. i. "left frontu", saj je bilo naselje Lisjaki še v coni A, medtem ko so bila ostala naselja gornje in spodnje Braniške doline v coni B. Prehod preko mejnih točk ni bil zelo strog, čeprav so čez mejno črto v strahu prenesli pol kilograma masla. Zato so se prebivalci raje izognili kontrolnim točkam in ubirali pot po skrivnih stezah. Mejna črta pa je nudila tudi možnost ilegalnih prehodov. Iz cone B so odhajali proti zahodu predvsem vojaki hrvaške narodnosti, iz cone A pa so večkrat pobegnili zlasti indijski vojaki, ki so jih vojaške enote cone B po prijettu vrnile v cono A. (Kobal, J., 2003; Švagelj, D. M., 2003; Trost, 2003).

Legenda:

- Mejna črta med cono A in cono B
- Kontrolna točka
- Barake in šotori za vojake
- Gregorčičeva hiša - sedež vojaških enot ZVU
- Vojaški sakralni objekt

Vir: Informatorji, 2003.

Podlaga: IAS, 1998

Izdelala: Olga Abram, 2003.

Sl. 2: Vojaške enote ZVU na območju Štanjela in Kobdilja med leti 1945 in 1947.

Fig. 2: Military units of the Allied Military Government in the Štanjel and Kobdilj areas between 1945 and 1947.

Po umiku partizanskega vodstva iz Gregorčičeve hiše so se vanjo naselili poveljniki zavezniških sil. Le-ti so tla v hiši prekrili s preprogami, ne glede na to, kaj je bilo pod njimi. Torej, čistoča ni bila ravno njihova vrlina. Vojaške enote so bile sestavljene iz vojakov različnih narodnosti. Med njimi so bile precejšnje razlike, ne samo narodnostne in verske, temveč tudi v pojmovanju enakosti in demokratičnosti. Tako so na primer Američani imeli eno kuhinjo za vse, Angleži pa so imeli pri Gregorčiču menzo za oficirje, na železniški zapornici je bila podoficirska menza, vzhodno od nje, tam kjer danes stoji Fabjanova domačija, je bila menza za vse ostale vojake.

Ameriška vojaška kuhinja je bila boljše in modernejše opremljena, angleški kuharji pa so kuhali na štedilnikih na nafto. Tudi v skrbi za čistočo je bila velika razlika med njimi. Ameriška kuhinja se je svetila od čistoče, angleška pa je bila precej zanemarjena. Prehranjevali so se z zelo začinjeno hrano ter popili ogromno čaja, ameriški vojaki pa zlasti kave in kakava. V poletni vročini jim mrzlega čaja niso dovolili piti, ker bi se lahko prehladili. Ker je bilo med vojaki tudi precej muslimanov, ki ne jedo svinjine, so redili čredo ovac. Ovce so se pasle po Sedulni – kraški vrtači pod Ferrarijevim vrtom. V neposredni bližini so bili v barakah nastanjeni vojaki in marsikateri križ s pokopališča pri Sv. Gregorju je pristal na ognju, kjer so pekli drobnico. Tudi v neposredni bližini šotorov na Hribu so vojaki pod tamkajšnjo lipo ubijali ovce in glave metali stran. Maks Fabjan je ovčje glave večkrat prinesel domov, da je iz tega mesa njegova mati skuhalo golaž. Tudi oče J. M. je pogosto jedel jagnjetino, saj je njena teta prinašala ostanke iz vojaške kuhinje, kjer je delala (Fabjan, 2003; J. M., 2003¹; Trost, 2003).

Vojaško poveljstvo je imelo na krožnikih bolj bogato hrano, zlasti meso iz konzerv, jajca in ocvrt krompir. Dragica Trost je bila kot kuharica v podoficirski kuhinji včasih deležna tudi kakega priboljška. Tako se spominja, da je vodja kuhinje, Škot z imenom Jack, vsako jutro s tovornjakom odhajal v Trst po živila, kjer so bila glavna skladišča. Včasih je kako pločevinko marelic izmaknil in ni prišla na mize oficirjev, temveč so si jo razdelili zaposleni v kuhinji (Trost, 2003).

Ostanke hrane, vendar le iz vojaške kuhinje, so dajali domačinom za prašiče. Med temi ostanki so bili celi kosi mesa, katerih je bil deležen tudi marsikateri pes. Ostale odpadke pa so vojaki odvažali na vaško smetišče na jugozahodnem pobočju Svetega Gregorja. Odpadke so polili z bencinom, da je vse zgorelo. Domačini so hodili na smetišče, saj je bilo med odpadki še marsikaj uporabnega, npr. zapakirani piščanci, konzerve, slaščice. Nekateri vojaki so zato le ob robu malo zakurili in tako omogočili, da so ljudje lahko našli še kaj zase. Med odpadki so našli tudi gramofonske plošče, vendar niso nikoli ugotovili, ali je bila na ploščah klasična ali jazz glasba, saj gramofona ni imel tedaj nihče (Fabjan, 2003; Hočevar, 1991, 10; Rudež, 2003; Švagelj, D. M., 2003).

1 Informatorica je izrazila željo, da se njen o ime zapiše samo z inicialkami.

Vojaške enote so večinoma sestavljali vojaki, ki so sodelovali na azijskih bojiščih, zato je bilo za vojake služenje v teh enotah neke vrste psihični oddih. Vojaki so se menjavali mesečno. Med njimi je bilo precej Italijanov, s katerimi so se domačini lahko sporazumevali, bilo pa je tudi nekaj Čehov in Poljakov. Informatorji se jih spominjajo kot vojake, ki so radi pregloboko pogledali v kozarec in potem postali zelo divji. Med njimi pa je bila visoka stopnja kolegialnosti, saj so za vsakega pijanega vojaka poskrbeli. Med seboj so se pogosto tudi sprli, sledili so še udarci s pestmi. Ob prihodu njihovih policijskih enot pa se niso med seboj izdali (Kobal, J., 2003; Švagelj, D. M., 2003).

Pogosto so zahajali v gostilne. Ko so sedli za mizo gostilne Dragomirja Švaglja v Kobdilju, so najprej na mizi zbrali denar in potem najpogosteje naročali liter konjaka ter "eggs and chips" (jajca in ocvrt krompir). Čeprav niso znali jezika domačinov, so natančno vedeli, koliko je naročeno stalo. "How much?" (Koliko stane?) so spraševali gostilničarja Dragomirja. Tudi sam gostilničar je bil nekega večera žrtev prepira med vojaki. Eden izmed vojakov namreč ni hotel plačati, pa še krožnik je vrgel skozi okno na dvorišče. Dragomir je dogodek nato opisal na poveljstvu. Poveljnik je ugotovil, da so bili to vojaki z "left fronta" in je nato poslal po celotno posadko k Podlazom. Dragomir je med vojaki prepoznal krivca, ki je moral plačati nastalo škodo in prestati nekaj dni v zaporu (Švagelj, D. M., 2003).

Pristne odnose z zavezniškimi vojaki so stkali otroci. Z njimi so se družili in zelo dobro razumeli, včasih pa so jim tudi povzročili kako nevšečnost. Vojaki, med katerimi so bili Američani veliko bolj radodarni kot Angleži, so jim pogosto dali kako tablico čokolade, pa tudi okrog kuhinj so se otroci potikali in tam kaj dobili. Kristina Rudež je tako prvič jedla kompot iz rumenih breskev. Konzervo kompota, težko okrog štiri kilograme, je skupaj s sestro in bratom dobila od zavezniškega vojaka. V Kobdilju so vojaki prešteli otroke, šli v tamkajšnjo trgovino in kupili nekaj zabojev oranžade in sendviče ter jih na vaškem trgu razdelili otrokom (Rudež, 2003; Trost, 2003).

Pri Babčevih v Kobdilju (stavba današnjega vaškega doma) je bila vdova in ob njenem ognjišču je bilo vedno polno vaških otrok in vojakov, ki so se skupaj igrali, prepevali in se sladkali s čokolado. Maks Fabjan je s svojim prijateljem Zdenotom vojaški enoti na Hribu izmaknil šotorsko krilo, s katerim je bilo obdano stranišče. Iz platna mu je potem mati sešila hlače, vojaki pa so namestili novo platno, ne da bi izsledili tatu. Vojaki se nad otroki niso smeli maščevati. Tako je vojak zavezniških enot dečka iz Kobdilja, Pavla Makuca, zastraševal, ker je pri njem našel uro, kakršne so imeli oni. Pavel jo je dobil na smetišču, kamor so odlagali odpadke zavezniških enot. Zaradi zastraševanja je bil vojak kaznovan, moral je teči pred džipom vse do Koprive. Večkrat pa so vaški otroci, med njimi tudi Jože Kobal, namenoma poškovali ali pretrgali telefonske žice, iz katerih so izdelovali biče. Težav pri pridobivanju materiala zanje niso imeli, saj so bile žice speljane kar po površini in skozi

železniški predor. Napake na omrežju so vojaki takoj odpravili, krivcev pa niso iskali (Fabjan, 2003; Kopal, J., 2003; Švigelj, V., 2003; Trost, 2003).

Po 27 mesecih so zavezniške vojaške enote zapustile Štanjel in njegove prebivalce. Kljub temu, da je bila njihova prisotnost kratka, se je ta čas ljudem, predvsem pa otrokom, vtisnil v spomin zaradi blaginje, ki je do takrat niso doživeli. Čeprav "vaška oblast" ni priporočala, da se družijo z vojaki, so otroci radi šli med Anglo-Američane in vedno dobili dobrote, saj do takrat ni nihče poznal mesa iz konzerv, arašidovega masla, čokolade in belega kruha (Rebec-Škrinjar, 2003, 20). Prebivalci so nato takoj v barakah, ki jih zavezniki niso porušili, pobrali, kar se je pobrati dalo, saj so vojaki odpeljali le najpomembnejše predmete (Rudnik, 2003; Švigelj, D. M., 2003).

Družbene razmere

Štanjel je v prvih povojnih letih štel okoli 250 prebivalcev. V vojnem času je bilo 29 prebivalcev interniranih, padlo jih je 22, invalidnih pa je postalo šest oseb (Problemi, 1946). Septembra 1944 je bila vas požgana in prebivalci so uspeli rešiti le tisto, kar so imeli na sebi (Kopal, J., 2003). Zato je bila pomoč zaveznikov v razdeljevanju brezplačne prehrane, oblačil in posteljnine, pri oskrbi trgovsko-prodajne mreže, pri zdravstveni oskrbi prebivalstva, organizaciji osnovnega in srednješolskega izobraževanja ter pri obnovi kmetijskih in gospodarskih dejavnosti več kot dobrodošla (Zega, 1999).

Osnovne živilske artikle, zlasti moko, maščobe, sladkor in industrijsko blago, so prebivalcem razdeljevali v omejenih količinah na živilske karte. Prve živilske nakaznice so se pojavile v mesecu avgustu, prej pa so hrano delili na podlagi številčnega stanja. Lačen ni bil nihče, pa tudi oblačil je bilo dovolj za najnujnejše potrebe.

Čeprav se je širila propaganda, da naj bi prebivalci ne jemali ničesar od zaveznikov, je bilo opustošenje vasi v vojni razlog, zaradi katerega so sprejemali ponujeno pomoč. Informatorji so zatrjevali, da je pri razdeljevanju nakaznic, ki so jih po italijansko imenovali "tessere", prihajalo do številnih nepravilnosti. Razdeljevali so jih na podlagi števila družinskih članov, velikokrat manj, kot jih je družini pripadalo. V Štanjelu je bilo razdeljevanje nakaznic v rokah Ladija Gašparija, ki je npr. zaukazal, naj se očetu Anice Rudnik, kot čevljarju, ki opravlja dela pri ljudeh po vaseh, ne deli nakaznic. Tudi Milka Markočič in Ivanka Švigelj jih nista prejemale. Dobivali pa so tudi Unrrine pakete hrane, v katerih so bili različni siri, pakirani v konzervah, pa moka, riž, kremni namazi. Enkrat mesečno so tudi otrokom v šoli razdelili nekaj hrane, zlasti sirčke in marmelado (Fabjan, 2003; Jerič, 2003; Kopal, J., 2003; Markočič, 2003; Rudež, 2003; Rudnik, 2003; Švigelj, D., 2003; Švigelj, V., 2003).

Prebivalce Štanjela so zavezniki oskrbeli s posteljnino, zlasti z rabljenimi pregrinjali in odejami, ki so bile zelo tople in nekatere med njimi so še danes v uporabi.

Nekajkrat pa so bili deležni tudi paketov rabljenega tekstila in obutve, v katerih so bile različne obleke, srjace, halje in podobno, ter nekaj čevljev. Navadno so tekstil delili v Ferrarijevem vrtu. Otroci so dobili enega ali morda dva zimska plašča. Zgodilo se je, da so ob prihodu pošiljke v vas dobro obveščeni imeli prednost pri izbiri, šele nato je prišlo na vrsto ostalo prebivalstvo. Dokaz tega je bilo dejstvo, da so bila zato nekatera dekleta premožnejših družin lepše oblečena (Abram, M., 2003; Kobal, J., 2003; Markočič, 2003; Rudež, 2003; Rudnik, 2003; Švagelj, I., 2003).

Štanjelci so s prebivalci okoliških vasi, Kobdilja, Hruševice in Lukovca, tvorili župnijo Štanjel z zavetnikom svetim Danijelom. V obravnavanem obdobju sta bila župnijska upravitelja župnije Štanjel Ivan Drašček in od 25. oktobra 1946 dalje Radivoj Gorkič, ki je ob koncu junija 1949 zapustil duhovniški poklic in zbežal v Avstralijo, kjer še danes živi. V tem obdobju sta krstila 29 otrok, med katerimi jih je bilo 12 iz Štanjela. Pokopanih je bilo 11 prebivalcev, med njimi le trije moški iz Štanjela. Zakonsko zvezo je v Štanjelu sklenilo 22 parov, med njimi je bila dvojna poroka sester Zore in Danice Švagelj, ki sta se poročili istega dne (Liber baptizatorum, 89–98; Liber defunctorum, 64–67; Liber Matrimoniorum, 89–91, 99).

Sl. 3: Otroci pri prvem svetem obhajilu z župnikom Radivojem Gorkičem v sredini (Fotografska topografija, 2000).

Fig. 3: Children at the First Communion, with parish priest Radivoj Gorkič in the middle (Fotografska topografija, 2000).

Večina prebivalcev je bolj ali manj redno obiskovala obrede v cerkvi svetega Danijela. Pogosto so se nedeljskega bogoslužja udeleževali tudi irski vojaki, ki so bili zelo verni. Župnik Gorkič je med obredom namenil vojakom kako misel v angleškem jeziku (J. M., 2003; Trost, 2003).

Radivoj Gorkič, doma iz Vrtojbe, je bil med ljudmi zelo priljubljen, nekonzerватiven in razgledan župnik. Vozil se je z rdečim motorjem znamke Guzzi in bil je med prvimi lastniki takih motorjev. Svoje prostore je imel v prvem nadstropju hiše številka 43, saj je bilo župnišče ob cerkvi požgano in porušeno. V cerkvi sv. Danijela je dal postaviti nove klopi in križev pot ter obnoviti pokopališče. Odprl pa je tudi grobnice grofov Cobenzlov. Zaradi razmerja z Jolando Grča iz Štanjela je zapustil duhovniški poklic in zbežal v Avstralijo (Abram, A., 2003; Abram, M., 2003; Markočič, 2003; Švigelj, V., 2003).

Izpostaviti pa velja še problem zagotavljanja pitne vode. Štanjel namreč leži na kraški planoti, kjer ni površinsko tekočih voda, zato je bilo pomanjkanje pitne vode stalnica. Vodovodno omrežje v Štanjelu v času obravnave še ni bilo zgrajeno. Voda se je s kamnitih streh, kritih s skrlami, po kamnitih žlebovih zbirala v vaških vodnjakih, ki so v poletnem času presahnil. Potem so vodo zajemali še v grajskih vodnjakih ter na "studencu", manjšem kraškem izviru, ki ni nikoli presahnil. Ker je bilo potrebno vso vodo za pitje, kuhanje, pomivanje, pranje, napajanje živine nositi, so z njo varčevali.

Vodo za pranje perila so ženske zajemale v strugi reke Branice, pol ure oddaljene od vasi. T. i. "žehto" (pranje perila) so gospodinje opravile večinoma enkrat mesečno. Doma so najprej perilo oprale z milom in ga čez noč pustile namakati v škafih. Zvečer so skuhale še lug. V večji posodi so zavrele ok. 20 litrov vode in vanjo nato vsule kaka dva kilograma pepela, presejanega na sito za moko. Pustile so nekaj časa, da je prevrelo in nato počakale, da so se trdi delci usedli. S prekuhano vročo vodo so nato prelile namiljeno perilo v škafu. Naslednje jutro so škafe s perilom naložili na voz in vse skupaj odpeljali "K veji", kot so imenovali del braniške struge, kjer so nato gospodinje sprale perilo z rečno vodo (Bandelj, 2003; Kobal, J., 2003; Kobal, M., 2003).

Za oskrbo živine z vodo sta bila v vasi zgrajena dva kala. Prvi kal je bil na Placu, kjer je danes spomenik padlim v drugi svetovni vojni, drugi pa pod Regenistovo hišo. Iz kala na Placu je bila speljana voda v korito (Kobal, J., 2003; Švigelj, V., 2003). Za čistočo kalov so poskrbeli v sušnem obdobju. Nastrgano blato so domačini po določenem vrstnem redu očistili in ga uporabili kot dragoceno gnojilo. Za vzdrževanje je skrbela tudi živina sama, ko je ob napajanju bredla po vodi, teptala ilovico in s tem zapirala pore in razpoke v ilovnatem dnu (Abram, O., 2002, 63).

Odpravljanje posledic vojne – obnova porušenih stanovanjskih hiš in prometne infrastrukture z zavezniško pomočjo

V Štanjelu so bili terasasto razporejeni nizi hiš, ki so bili grajeni v polkrožni obliki, med vojaškimi spopadi v času druge svetovne vojne močno poškodovani. Prav tako je bila poškodovana prometna infrastruktura. ZVU se je zato najprej lotila obnove cest in mostov, leta 1946 pa še železniške proge Trst–Gorica–Podbrdo. Na odseku med Dutovljami in Štanjelom so bile vse železniške postaje porušene, prav tako vsi mostovi in propusti. "Tirni pragovi večinoma manjkajo, skratka železnica

Sl. 4: Most čez železniško progo proti naselju Lukovec. Danes povezuje naselje z magistralno cesto Sežana–Nova Gorica. Na njem je ohranjen napis, ki priča o zavezniški obnovi mostu. V takratnem času je čez most vodila glavna cestna povezava med Sežano in Novo Gorico (foto: Olga Abram, julij 2003).

Fig. 4: Bridge over the railway in the direction of the village of Lukovec, connecting the village with the Sežana – Nova Gorica main road. The bridge still bears an inscription documenting the Allies' renovation of this overpass. At that time the bridge was part of the main road link between Sežana and Nova Gorica (photo: Olga Abram, July 2003).

Sl. 5: Bakrena tabla z napisom o obnovi mostu: "Obnovljen pod pokroviteljstvom Zavezniške vojaške uprave, 13. korpus, v času anglo-ameriške okupacije. 1946." (foto: Olga Abram, julij 2003).

Fig. 5: Copper plate with inscription: "Erected under the auspices of the Allied Military Government, 13th Corps, during the British-American occupation. 1946." (photo: Olga Abram, July 2003).

kaže čez in čez sledove partizanskih akcij" (Z ameriškim novinarjem po primorskih vaseh, 1945). Na odseku železniške proge Kopriva-Kobdilj (Štanjel) so se obnovitvena dela pod vodstvom geometra Arcangela Bruna, doma iz južne Italije, pričela marca 1946. leta. Pri obnovitvenih delih je bilo zaposleno okoli 30 domačinov (Proga proti Štanjelu, 1946).

ZVU se je vprašanja obnove stanovanjskih objektov v obstoječih gabaritih lotila s splošnim Ukazom št. 14 z dne 11. septembra 1945, ki je predvideval 50% participacijo ZVU pri obnovi porušenih hiš. Kasneje je z Ukazom št. 147 predvidela brezplačno popravilo hiš, brez obveznosti vračila, v vseh naseljih, "kjer so bile vse hiše ali večina uničene ali bistveno poškodovane zaradi vojne ali po Nemcih ali fašistih kot maščevanje proti partizanskemu delovanju" (Vidmar, 1981, 217). Z Ukazom št. 126 je anglo-ameriška uprava Štanjel uvrstila med 29 naselij, v katerih je zagotovila

sredstva za obnovo v celoti (Upamo, 1946). V vasi je bilo 38 hiš požganih, 14 pa porušeni (Problemi, 1946).

Lastniki poškodovanih hiš so prošnje za obnovo stavb posredovali občinski stanovanjski komisiji, ta pa Odseku za javna dela (Public Works Division) pri ZVU, ki ga je vodil major Richardson. Poverjenik za porušene vasi je bil takrat major Davson, področni komisar za Goriško pa major Russell (Poročilo iz Komna, 1947).

Zaradi propagande, uperjene proti sprejetju zavezniške pomoči, se je v Štanjelu pričela obnova šele sredi leta 1946 in se spomladi prihodnjega leta zaključila. Na vseh glavnih cestah, ki vodijo proti Štanjelu, so bile postavljene velike lesene oznake, na katerih je bilo v slovenščini, italijanščini in angleščini zapisano: "V znamenje skupnega boja proti sovražniku bomo Štanjel obnovili." (Kajzer, 1972) Po postavitvi treh oznak o nameravani zavezniški obnovi so jih nasprotniki obnove ponoči takoj popackali, vendar so bile naslednje jutro ponovno čiste. (Fabjan, 2003) Po besedah informatorjev so prebivalci Štanjela, z izjemo Alojza Grče-Martinca, sprejeli pomoč in dovolili obnovo svojih porušenihiš.

Le-to so prevzeli trije slovenski obrtniki, Žigon in Mozetič iz Renč ter Jože Rusjan iz Štandreža, v Kobdilju je prevzelo dela podjetje TAEC (Triestini appalti e costruzioni), na Lukovcu pa hrvaško podjetje Sare in Bajde. Posamezna podjetja ali obrtniki so prevzemali v obnovo po dvajset hiš, ki so morale biti obnovljene v treh mesecih, sicer je moral izvajalec plačati visoke kazni (Beltram, 1983). Nad celotno obnovo je bdel predstavnik ZVU. V Štanjelu je bil na to mesto postavljen mlad fant iz Šempetra pri Gorici z imenom Tulio, domačini pa so mu rekli "na riti meter". Z obnovo porušenihiš so se v vasi odprla tudi nova delovna mesta, saj so obrtniki zaposlili precej domače delovne sile. Takrat je vsakdo, ki je znal zamešati malto, že postal zidar. Za opravljeno delo so okrog šestdesetim delavcem redno plačevali ob koncih tedna, ko so prejeli t. i. "contesino" (denarno nadomestilo) (Bajc, 2003; Fabjan, 2003; Švagelj, D. M., 2003; Švagelj, I., 2003).

Najprej so se lotili obnove tistih hiš, čigar ruševine so lastniki že očistili. Tako je bila prva obnovljena Bogatsova hiša (današnja hiša številka 56), druga Kovačeva (št. 45) ter še Španjolova (št. 50) (Fabjan, 2003; Markočič, 2003; Nove hiše, 1946; Švagelj, D. M., 2003; Švagelj, V, 2003).

Hiše so obnovili v prejšnjih dimenzijah in velikosti, kar je veljalo predvsem za tiste, katerih so še stali pokonci vsaj trije vogali. Povsem porušene hiše so ponovno pozidali in zgradili tipske hiše. Te so bile zgrajene v dolnjem Štanjelu, in sicer Kerševanova (št. 42), Hermanova (št. 59) in hiša od Vike (št. 60). Tako pritličje kot nadstropje sta obsegala dve sobi, ločeni s hodnikom (Fabjan, 2003). Lastniki Ukmar, Kerševan, Hočevar, Gulj in Gaspari so konec oktobra 1946 Zavezniškemu vojnemu uradu v Trst poslali peticijo. Predlagali so, naj se "njihove skromne hiše obnovijo nespremenjene in se strinjali z oceno nastale škode, ki jo je izdelalo Finančno nadzorništvo." S tem so zavrnili gradnjo hiš enotnega tipa (Pozzetto, 1997, 71, 357).

Sl. 6–8: Hermanova hiša (6) in danes zapuščeni Kerševanova hiša (7) ter hiša od Vike (8) so bile v času zavezniške okupacije zgrajene kot hiše enotnega tipa – "tipo" (foto: Klemen Gorup, avgust 2003).

Fig. 6–8: Herman's house (6), the (currently) empty Kerševan house (7) and Vika's house (8) were during the Allied occupation built as uniform type houses ("tipo") (photo: Klemen Gorup, August 2003).

Oškodovanci so želeli izboljšati domove ter odpraviti stare napake in pomanjkljivosti. Zato je v primeru, ko je lastnik hiše hotel zgraditi večjo hišo ali pa nekoliko povečati velikost oken ali vrat ali vgraditi ploščice, morda peč, moral za dodatna dela zagotoviti lastna finančna sredstva. Takih primerov je bilo v Štanjelu malo. Bilo pa je tudi nekaj nadomestnih gradenj. Tako so Žniderjevim namesto obnove hiše nad Ferrarijevim vrtom z doplačilom postavili novo in večjo hišo v dolnjem Štanjelu (danes hiša s številko 55). Morali so zagotoviti le parcelo za gradnjo in leta 1947 je bila v mesecu dni hiša postavljena. Enako je bilo tudi z obnovo Furlanove hiše ob vhodu v gornji Štanjel. Ti dve hiši sta bili zadnji obnovljeni pod vodstvom zavezniškega urada za obnovo (Beltram, 1983, 281; Fabjan, 2003; Kobal, J., 2003; Rudnik, 2003; Švigelj, I., 2003). Bivalnim prostorom so med drugim uredili tudi tipska stranišča, kajti Štanjel je bil do takrat vas, v kateri ni bilo niti enega samega stranišča, ne v hišah ne ob njih (Raztresen, 1989, 57).

Večinoma so za obnovo uporabljali gradbeni material, ki ga je bilo mogoče dobiti v bližini. Pod Ostrim vrhom pri Štanjelu (po domače na Melišču) je takrat že deloval kamnolom, kjer je bilo zaposleno štiri do pet domačinov. Zaradi poletne vročine in suše je bilo potrebno vodo dovažati iz Vipave, pesek pa iz Soče (Beltram, 1983, 282). Gramoz in pesek sta na gradbišče dovažala s tovornjakom Volčič iz Komna in prevoznik iz Branika. Zaradi ozkega vhoda v gornji Štanjel je bilo potrebno material prepeljati za obzidje s pomočjo volov in voz. Omenjeno nalogo je najpogosteje opravljala Albina Bogatsova. Ob kalu, ki je bil na sredi vaškega trga "Plac", je bila urejena tudi apnenica, kjer so pripravljali apno za malto. Cementa takrat ni bilo, zato so malto zamešali iz peska in apna. Vse delo je bilo ročno, od priprave in mešanja malte do obdelave sten. Delavci so vsak večer orodje pospravili v Gašparetov hlev, kjer je zvečer delodajalec preštel toporišča. Nemalokrat se je zgodilo, da so se v hlev vrnila samo toporišča, ostalo pa so domačini obdržali in tako prišli do orodja (Fabjan, 2003; Švigelj, D., 2003).

Sl. 9: Kamnolom na "Melišču" v času cone A – v ospredju brez srajce Jerič Stano-Jrčev (pokojni) (Fotografska topografija, 2000).

Fig. 9: Quarry at "Melišče" at the time of Zone A – in the foreground, shirtless, Stano Jerič-Jrčev (deceased) (Fotografska topografija, 2000).

Čeprav ni bilo prevoznih sredstev in je primanjkovalo materiala, je obrtnikom s skupino delavcev uspelo pravočasno obnoviti hiše (Beltram, 1983, 282). Tako so 13. maja 1947 lastniki obnovljenih hiš prejeli ključe iz rok polkovnika Bowmana, guvernerja ZVU, in ob tej priložnosti postavili slavolok ter pripravili krajšo slovesnost (V Štanjelu, 1947).

Domačini so pred prihodom polkovnika Bowmana na slavoloku razobesili zavezniške zastave in svojo narodno, katero je komenski guverner James P. Beatti lastnoročno odstranil. Vaščani so hoteli postaviti svojo narodno zastavo na drog, ki stoji na trgu sredi vasi, a tudi to jim je guverner iz Komna prepovedal, rekoč, da smejo narodne zastave razobesiti le posamezniki na svojih zasebnih hišah. Bil je neizprosno in venomer je zatrjeval: "Tu gospodarijo zavezniki!" (V obnovljenem Štanjelu, 1947; Zega, 1999)

Ob 11. uri je pred slavolokom domači župnik s skupino otrok pričakal polkovnika Bowmana. Nek deček mu je izrazil dobrodošlico. Spregovoril je tudi župnik Radivoj Gorkič. Poleg polkovnika Bowmana se je slovesnosti udeležila tudi njegova tajnica Štrukljeva, ki je bila hči železniškega čuvaja iz Borovnice, ter predstavniki iz Gorice. Tolmačila je neka gospa srednjih let (Trost, 2003; V obnovljenem Štanjelu, 1947; Zega, 1999).

Po verskem obredu, ki sta ga ob kapelici na Placu vodila dva duhovnika, je sledil nagovor polkovnika Bowmana. Poudaril je, da je ZVU spoznala in razumela trpljenje vasi, ki je bila uničena v borbi proti okupatorju. Z obnovo hiš je skušala olajšati trpljenje in nekoliko poplačati žrtve. V imenu prebivalcev se je v angleškem jeziku zahvalil župnik Gorkič in zaprosil, da bi se obnovitveno delo nadaljevalo, dokler ne bodo vsi imeli popravljenih hiš. Na kar pa mu je Bowman odgovoril, da je mogoče, da ne bodo več dolgo na tem področju. Mogoče bodo kmalu odpotovali in zapustili te kraje z obžalovanjem v srcu in z lepimi spomini na čas, ki so ga prebili z njimi. Dodal je še: "Lepi uspehi ne bi bili doseženi, če ne bi ozko sodelovali oblast, finančna sredstva in delovna sila. Upam, da bodo prebivalci srečno živeli v svojih novih hišah še mnogo let." (Obnova Štanjela, 1947)

Ob koncu slovesnosti, ko je izročil že vse ključe gospodarjem hiš, se je polkovnik Bowman laskavo izrazil o Štanjelcih, da so zelo enotni. Pripomnil je, da je to prva vas, kjer so prišli vsi lastniki obnovljenih hiš po ključe (V obnovljenem Štanjelu, 1947).

V Bedgarjevi hiši (št. 51) so nato gostom postregli s kosilom. Nečak Dragice Trost Ivan Pavlo (Pavel Makuc) je bil kot deček tistega dne v družbi uglednih gostov. Veljal je za maskoto vojaške enote "del regimento". Tako kot ostali vojaki je dobil vojaško knjižico in ob koncu tedna plačilo. Za proslavo so ga oblekli v vojaško obleko in mu pripeli čin generala. Ko je stal na vratih hiše, ga je polkovnik Bowman pobožal po glavi. Fantič se je razjezil in mu rekel: "Kaj ne vidiš, da imam višji čin od vašega?" Nato mu je polkovnik Bowman salutiral in zbrani so se smejali. Za nagrado

je Pavle dobil dve pločevinasti škatli najboljših čokoladnih bonbonov. Bowmanov namestnik ga je tudi povabil v Trst, da ga bo peljal v cirkus. Pavle mu je rekel: "Ne morem priti sam, z mano mora priti teta!" Povsod ga je spremljala Dragica Trost in Pavle ji je tudi zagotovil službo v vojaški kuhinji. Potem je Štrukljeva Pavleta še nekaj vprašala v slovenščini, odgovoril ji je, da ne razume jugoslovansko. Začudila se je: "Od kod pa si doma?" "Z Morgen line," (Z Morganove črte) ji je odvrnil (Trost, 2003).

Po kosilu je sledila zakuska v Regenistovi hiši (št. 40), na katero so bili povabljeni vsi udeleženci. Prišlo je tudi domače delavstvo z rdečo zastavo, ki je ta dan praznično proslavilo (Markočič, 2003; V Štanjelu, 1947). Manjša pogostitev je bila tudi pri Toščevih (Kobdilj št. 1), katere sta se udeležila polkovnik Bowman in inženir Dobroljubov. Ob tej priložnosti so na kostanju pred hišo razobesili slovensko in ameriško zastavo (Švagelj, D. M., 2003).

Sl. 10: Datum dokončanja obnove hiše na številki 53 (foto: Klemen Gorup, avgust 2003).

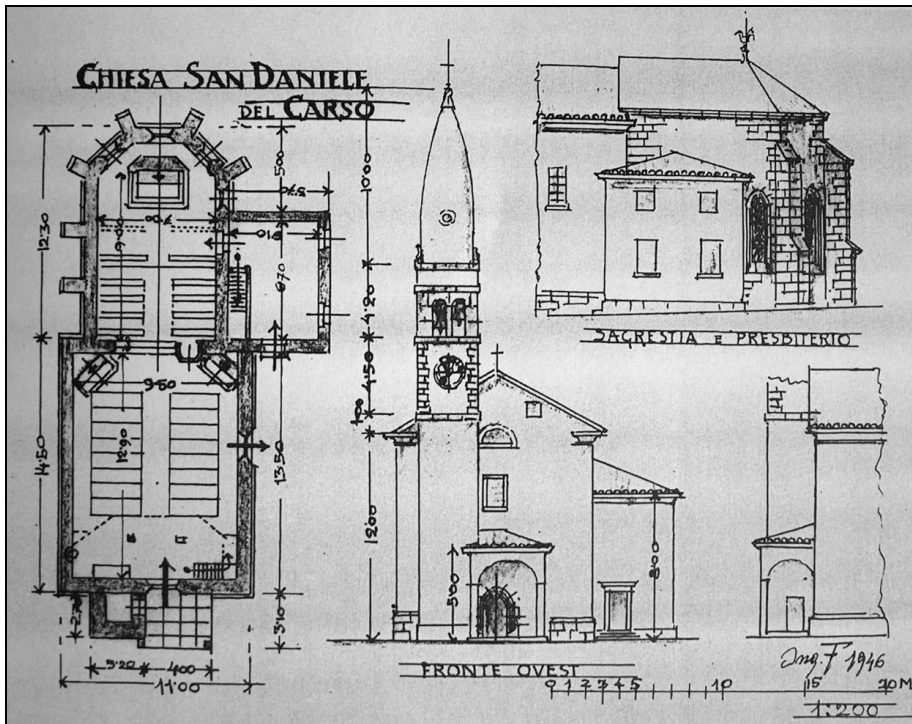
Fig. 10: The date the renovation of the house at no. 53 in Štanjel was completed (photo: Klemen Gorup, August 2003).

Pri sami obnovi je v kraških vaseh prihajalo do številnih nepravilnosti. Gradili so zelo hitro, uporabljali slabe materiale in z njimi zelo varčevali. Tako so na primer na novo vgrajenih vratih, čigar les je bil še svež, nastale za prst debele razpoke, enako je bilo z okni. Tudi podi na podstrešjih so bili popolnoma neuporabni, saj so polagali deske čim bolj narazen in tako prihranili čim več lesa. Ostrešno tramovje so samo ponekod pomazali s katranom, drugod ne, zato so jih morali kmetje na lastne stroške sami zaščititi. V Kobdilju so opremili samo polovico hiš s straniščem in štedilnikom, preostala stranišča in štedilnike pa so odpeljali. Če je kdo zaradi teh pomanjkljivosti protestiral, je dobil pojasnilo, da ni časa za ustrezno dokončanje del (Klavrna obnova, 1947).

Z obnovitvenimi deli so imela razna podjetja milijonske zasluge. Na račun ZVU so se okoriščala, tako da so varčevala z materialom in pa z dobičkom, predvidenim v zakupni pogodbi. Ta je dosegal 30%. Zavedali so se namreč, da bo lepega dne ZVU odšla in gotovo ne bo utegnila natanko pregledati, koliko je bilo zares storjenega in koliko ne, niti ne, koliko gradiva je ostalo. Obnova v vojni porušeni slovenski vasi je bila tako le sredstvo za njihovo novo obogatitev in izkoriščanje. Dokaz za to je dejstvo, da dela niso bila izvršena povsod enako. Že med štanjelskimi in kobdiljskimi deli je bila ogromna razlika. V Kobdilju so bila popravila mnogo slabša kot pa v Štanjelu (Beltram, 1983, 102; Klavrna obnova, 1947).

Kljub zgoraj omenjenim številnim nepravilnostim pa so bili domačini z obnovo v Štanjelu zadovoljni. Morda je bila prednost tudi v tem, da so obnovitvena dela vodili slovenski podjetniki, ki so večinoma uporabljali les in z njim niso varčevali ter da so upoštevali tudi želje lastnikov glede strukture in prostorske razporeditve v hišah (Fabjan, 2003; Švagelj, I., 2003; V obnovljenem Štanjelu, 1947; V Štanjelu so obnovili hiše, 1947).

Poslopja javnega značaja so ostala neobnovljena. Maks Fabiani je takoj po vojni izdelal projekt za obnovo leta 1944 porušenega štanjelskega gradu, vendar politične razmere obnove niso dovoljevale. Maks Fabiani je namreč obnovitveni načrt predložil tudi oblastem v Ljubljani, ki so podprle obnovo in nasprotovale zavezniški pomoči. Fabiani je pripravil tudi obnovitveni načrt za cerkev sv. Daniela v merilu 1:200. Odšel je k poveljniku polkovniku Charlsu Bowmannu in mu razložil posebnost zvonika, pa tudi razloge, zakaj bi morala vojaška zavezniška oblast financirati obnovo. Njegova akcija je bila uspešna, saj je dosegel financiranje in pripravil izvedbene načrte za zvonik, cerkev in prezbiterij. Pripravil je tudi restavracijski načrt za obnovo župnišča (Pozzetto, 1997, 356; Švagelj, D. M., 2003).

Sl. 11: Obnova cerkve in zvonika v Štanjelu na Krasu, 1946-1948 (Pozzetto, 1997, 356).

Fig. 11: Renovation of the Štanjel church and belfry, 1946-1948 (Pozzetto, 1997, 356).

Gospodarske razmere

Prebivalci Štanjela so se kljub neugodnim naravnim pogojem večinoma preživljali s kmetijstvom in živinorejo. Na skromnih kraških njivah v bližnjih vrtačah so gojili krompir, koruzo, žito, fižol, zelje in repo. Na pobočjih Braniške doline pa so imele družine urejene vinograde. V domačem hlevu so bile večinoma tri glave goveje živine in prašič, revnejše družine pa so imele vsaj eno kozo pri hiši. Večino pridelkov so pridelali za lastne potrebe (Kobal, J., 2003; Kobal, M., 2003; Švagelj, V., 2003). Če je kaj ostalo, so prodajali v Trst. Najpogosteje so prodajali vino in živino. Domačinke so peš z jerbasi na glavah hodile v Trst ali do Opčin, kjer so prodajale mleko, maslo, jajca, zelenjavo in žganje ter seveda pršut. Širila se je tudi propaganda, naj kmetje nikar ne prodajajo Američanom. V času zavezniške okupacije je kmet za prodanega vola iztržil 350.000 lir. Za to vsoto je bilo mogoče kupiti tovornjak. Po

priključitvi k Jugoslaviji je bil vol vreden le še 9.000 jugo lir, kolikor je bilo potrebno odšteti za par čevljev. Pomemben vir dohodka je bila poleg prodaje kmetijskih proizvodov sečnja in prodaja lesa v Trst. Vrednost tovornjaka hrastove hlodovine je bila enaka vrednosti lesene spalnice (Kobal, J., 2003; Markočič, 2003; Rudež, 2003; Švagelj, D., 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003).

Prva povojna leta prebivalstvo ni trpelo pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin, čeprav o izobilju ali celo razkošju ni bilo sledu (Perovšek, 1997, 33). Vsak dan je bila na mizi mineštra, za večerjo pa kotel polente in mleko. Ob praznikih je gospodinja skuhala juho ali golaž. Mesa ni bilo, saj so pršut prodali v Trst, nekaj mesnin pa prihranili za delavce ali za sorodnike, ko so prišli na obisk (Kobal, M., 2003; Mavrič, 1995).

V tem času se je dokaj hitro razvila tudi črna borza, ki vedno prizadene revne prebivalce. Zaradi obmejne lege Štanjela v neposredni bližini demarkacijske črte je bilo tako precej tihotapstva. Tihotapstvo je bila rana z mnogimi negativnimi posledicami. Informatorji vedo povedati, da je največkrat prihajalo do nedovoljenega izvažanja živine v cono A, kar je seveda prizadelo in škodovalo gospodarstvu v coni B. Ni bilo dovoljeno niti izvažati lesa, a so ga ilegalno, saj je bil Trst že pred vojno glavni odjemalec za to surovino (Beltram, 1986, 123; Gombač, 1989, 119, 121).

Na vzhodno mejo cone A so prihajali trgovci iz Trsta in čakali, da je prišlo blago iz cone B. Med pomembnimi kupci so bili prebivalci Dutovelj, ki so blago kupovali in ga nato naprej prodajali v Trst. Iz cone B je prihajala zlasti živina, vino, žganje in les. Preprodajalci z živino so tako na primer prečkali mejno črto z vozom, v katerega sta bila vprežena dva konja, vrnili pa so se potem le z enim. Tudi kmetje, ki so po skrivnih poteh prodajali vino, so dobro zaslužili. Anglo-Američani, ki so mejno črto nadzorovali, so za "kontrabant" (ilegalen prenos čez mejo) vedeli, vendar niso ukrepali (Švagelj, D. M., 2003; Švagelj, I., 2003; Trost, 2003).

Ker je skozi Štanjel potekala trgovska pot, sta se že zelo zgodaj začeli razvijati obrt in trgovina. O tem pričajo domača imena, kot "pri Tišlarjevih", "pri Žnidarjevih", "pri Šlosarjevih". Obrtne delavnice imajo v Štanjelu korenine že v srednjem veku (Turk, 1991, 19).

Tudi v času zavezniške okupacije so v Štanjelu delovali določeni domači mojstri. Pri Fonzetovih oziroma Alfonz Švagelj so imeli urejeno kovačijo, mizarska delavnica je bila pri Hermanu Ukmarju, Viktor Ščuka je odprl brivnico, Joahim Pilat pa je pričel s čevljarjenjem. Zoro Kobal je v mehanični delavnici popravljal kolesa in škropilnice. V Štanjelu so bili znani tudi trije zidarski mojstri: Johan Žetko – Brdnikov, Angel Švagelj – Županov in Alojz Švagelj – Bebrov (Abram, A., 2003; Rudnik, 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003).

V vasi je bil moški krojač Daniel Švagelj ter štiri šivilje, Darinka Miler – Starnarjeva, Angela Vales, Ivanka Švagelj in Pavla Švagelj-Španjolova. Pri Angeli Vales se je učila J. M., pri Ivanki Švagelj pa Anica Rudnik. Šivilje so večinoma šivale

doma ali pa so se selile od hiše do hiše, kjer so ostale po nekaj dni in postorile, kar je bilo potrebno. Takrat se oblek ni kupovalo, začeli so kupovati le metražno blago, zato so bile šivilje zelo iskane in zaposlene. Na dom so jim prinašali delo tudi iz sosednjih vasi. Darinka Miler je pogosteje odhajala šivat v Trst. V Kobdilju je šivala tudi Frančiška Fabjan. Njena hči Dragica Trost jo je označila kot specialistko za moške obleke. K njej je prišel vojak s srajco in hotel je imeti ovratnik. Srajco je skrajšala, zato da ji je lahko dodala ovratnik. Ko so zavezniški vojaki videli, kako mojstrsko zna Frančiška popraviti srajce, je imela naenkrat polne roke dela (J. M., 2003; Rudnik, 2003; Trost, 2003).

Številni domačini, zlasti pa mladina, so se začasno zaposlili pri obrtnikih in podjetnikih, ki so izvajali obnovitvena dela v posameznih naseljih, sodelovali so tudi pri obnovi prometne infrastrukture. Nekaj domačinov je našlo zaposlitev v kamnolomu na Melišču, ki se je uvrščal med moderno opremljene, saj so pesek preko silosov neposredno nakladali na vagone. Z denarjem, ki so ga zaslužili, so lahko kupovali različno blago. Odpeljali so se v Trst ali Gorico, kjer so kupili metražno blago in si ob tej priložnosti privoščili še vožnjo z "ringelšpilom" (vrtiljakom). Maks Fabjan si je s svojim prvim zasluženim denarjem kupil obleko za birmo. (Fabjan, 2003; J. M., 2003; Jerič, 2003; Rudež, 2003; Švagelj, D., 2003; Švagelj, V., 2003)

Po vojni sta v Štanjelu delovali le dve gostilni, saj zaradi posledic vojne ni bilo obnovljenih primernih prostorov. Gostilna je bila pri Lavrenčiču (št. 62), kjer sta bila lastnika Vika Šnajderjeva in Jelko Brdnikov. Manjša točilnica je bila še pri Fonze-tovih (št. 61), kjer so se ob nedeljah zbirali domačini pri kartanju. Nekaj malih gostinskih obratov je bilo tudi v sosednji vasi v Kobdilju. Dragomir Švagelj je skupaj z ženo 29. julija 1946, dan po poroki, odprl gostilno "Pri Starcu" (Kobdilj št. 1). Gostilna je bila tudi pri Matjevžkovih (Kobdilj št. 50), pri Gregorčiču (Kobdilj št. 54) in v "Betoli" (vaški dom), katere lastnica je bila Rozina Tinčetova (Fabjan, 2003; Švagelj, D. M., 2003; Švagelj, I., 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003).

V Štanjelu je delovala tudi podružnica komenske nabavno-prodajne zadruga (t. i. naproza), ki je bila za komenski okraj ustanovljena 12. oktobra 1945 v Komnu (Beltram, 1983, 285; Fabjan, 2003; Iz Komna, 1945; Komen, 1945; Ploj, 1997, 149). V obravnavanem obdobju je v Štanjelu delovala tudi živilska trgovina, ki je svoje prostore večkrat zamenjala. Trgovino je vodil Ladi Gaspari – Gašparetov in v njej skupaj z ženo Mileno razdeljeval živila na nakaznice. Najprej je bila trgovina v najetih prostorih Grbcove hiše (št. 64), edine, ki v letu 1944 ni zgorela do tal, saj so jo lastniki uspeli pravočasno pogasiti. Nato je Ladi trgovino kot podružnico naproze Komen prenesel v svojo obnovljeno hišo (št. 21). V njej je bil kot vajenec zaposlen Maks Fabjan. Po priključitvi k Jugoslaviji se je trgovina preselila v zadružni dom, nato v stavbo nekdanjega hotela Miramonti in nazadnje na lokacijo, kjer je še danes (št. 43). Zasebna živilska trgovina, katere lastnik je bil Krt, je bila tudi v Kobdilju (št. 53). Živila so bila le v prosti prodaji. Na Frnetičih je Krt še pred priključitvijo z

dovoljenjem ZVU odprl tudi gostilno, ki je kasneje ostala v Italiji. Kadilci pa so cigarete lahko kupili le pri Lavrenčiču (Štanjel št. 62) (Abram, R., 2003; Fabjan, 2003; Kobal, J., 2003; Rudnik, 2003; Švagelj, V., 2003). Svoje prostore je imela na robu naselja tudi klavnica (Štanjel št. 100), ki je bila v občinski lasti in so jo imeli Toščevi v najemu (Abram, R., 2003; Fabjan, 2003).

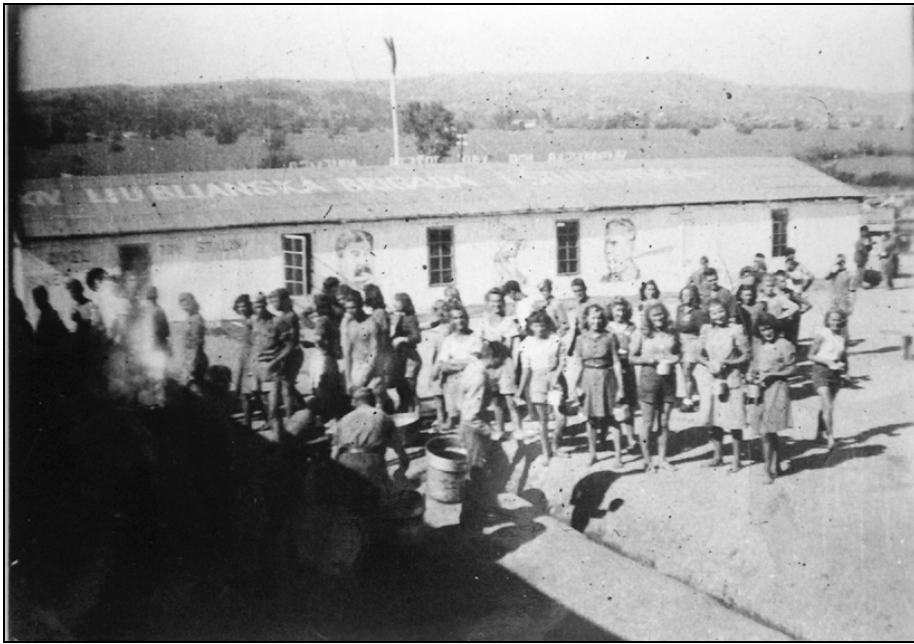
Za vsako naselje so pomembne tudi prometne povezave in z njimi povezan javni prevoz. "Vlak skozi Štanjel ne vozi že od leta 1943, zato je proga v silno žalostnem stanju," je poročal Slovenski Primorec (Štanjel, 1947). Začel pa je voziti avtobus med Trstom in Gorico, ki je peljal po cesti Trst–Sežana–Tomaj–Rihemberk–Gorica. Iz Trsta je odhajal ob 6.30, iz Gorice pa ob 16.00 (Kras, 1946). Avtobusni prevoz je potekal s pomočjo posebej prirejenega pokritega tovornjaka. Vhod je bil na zadnji strani, kjer je bila majhna stopnica za lažje vstopanje in izstopanje. Pogosto pa so se prebivalci odpravili v Trst ali Gorico tudi peš, morda s kolesom. Pot do Trsta so prehodili v treh urah, do Gorice pa v petih urah. Raje so odhajali v Trst, kjer je bila izbira večja in boljša, pa tudi pot je bila krajša (Fabjan, 2003; Kobal, J., 2003; Markočič, 2003; Rudež, 2003; Švagelj, D. M., 2003).

Upravne zadeve so domačini reševali tako, da so oddali prošnjo duhovniku ali pa v zavezniško pisarno v Svetem. V Štanjelu zaradi pomanjkanja prostorov občinskega urada ni bilo. Vse ostalo pa so dobili v Gorici ali Trstu (Trost, 2003).

V Trstu in Gorici so bile tudi osrednje, moderno opremljene zdravstvene ustanove. Zaradi oddaljenosti so Štanjelci zato nemalokrat prosili za pomoč vojaškega zdravnika, ki je imel svojo ordinacijo v baraki ob železniški postaji, in je vselej z veseljem priskočil na pomoč (Rudnik, 2003).

V Štanjelu je aktivno delovala mladinska organizacija pod vodstvom predsednice Elvire Švagelj – Španjolove ter njene namestnice Marice Fabjan – Kovačeve. Zbirali so se na Placu ob kapelici, srečanja pa so organizirali v Dopolavoru.² Sodelovali so pri čiščenju ruševin v vasi (Bajc, 2003; Fabjan, 2003; J. M., 2003; Markočič, 2003). Posebno pozornost so namenili tudi organiziranju mladine v mladinske delovne brigade, ki so odhajale na delovne akcije v Jugoslavijo, predvsem na železniške proge Brčko-Banoviči, Šamac-Sarajevo in tudi druge t. i. udarniške akcije (Troha, 1998, 178). Pogostokrat je bilo iz ust vodje mladinske organizacije slišati: "Ne boš dobila službe, če ne greš na udarniško!" Tako ji je številne domačine uspelo poslati v delovne brigade. Med njimi je bila tudi Anica Rudnik, njen brat Edi Kos, Herman Ukmar, Milena Švagelj ter Silvestra, Jože, Silvano in Srečko iz Kobdilja. Ob odhodu 15. avgusta 1947 v 7. udarno primorsko brigado so veselo prepevali, ko pa so se 15. novembra 1947 vračali, ni bilo doma na mizi niti polente (Rudnik, 2003).

2 V času fašističnega obdobja so stavbo, v kateri so italijanski fašisti in domačini preživljali svoj prosti čas, imenovali Dopolavoro.

Sl. 12: Mladinska delovna brigada Šamac–Sarajevo leta 1947. Skrajno desno v prvi vrsti Anica Rudnik, v brigadi je bila tudi Milena Švagelj (Fotografska topografija, 2000).

Fig. 12: The 1947 Šamac–Sarajevo youth work brigade. Far right, in the first row, Anica Rudnik; also taking part was Milena Švagelj (Fotografska topografija, 2000).

Šolstvo

ZVU je v coni A vzpostavila star italijanski šolski režim, s katerim se je soočila tudi šola v Štanjelu. Ustanovljena je bila že leta 1840. V obravnavanem obdobju je kot ena izmed ljudskih šol komenskega okraja sodila v okvir višjega šolskega nadzorništva v Gorici, kjer je bil za višjega šolskega nadzornika imenovan Guido de Vetta. Osnovna šola v Štanjelu je delovala v okviru didaktičnega ravnateljstva Komen. Vzporedno pa je bila tudi pod nadzorom oddelka za šolstvo pri okrajni prosvetni komisiji Komen. Takrat je funkcijo okrajne šolske nadzornice opravljala Tatjana Fakin-Ninel (PAK, 2; DZSŠM, 1).

V Štanjelu je novembra leta 1943 pričela delovati partizanska šola, kjer so poučevale Giraldi Elizabeta, kot edina poklicna učiteljica, ter dve pomožni učiteljici, Terezinka Kos in Gizela Makuc. Šolsko poslopje (št. 43), ki je do leta 1895 služilo kot vinska klet, je bilo novembra 1943. požgano. Pouk je nato potekal v občinski hiši

v gradu, vse do junija 1944, ko so partizani požgali poslopje. Šolanje je bilo nato prekinjeno zaradi izselitve prebivalstva septembra 1944 (DZSŠM, 1).

Ljudska šola je bila ponovno vzpostavljena v šolskem letu 1945/46, na kateri je potekal vpis med 17. in 22. septembrom 1945, pouk pa se je pričel v mesecu novembru. Najprej je potekal v zasebni sobi (št. 10), saj je bilo šolsko poslopje požgano. Le-tega je ZVU v letu 1946 obnovila. Šolsko poslopje državne lastnine je obsegalo dve učilnici, kuhinjo in trosobno stanovanje. V večji učilnici je bilo na razpolago 38 sedežev, v manjši pa 12. Poleg šolskega poslopja je bilo tudi dvorišče (190 m²) in šolski vrt (325 m²) (DZSŠM, 1; Kobal, J., 2003; PAK, 4; Zorn, 1979, 271, 274).

Šolo v Štanjelu je ZVU priznala 24. aprila 1947 (PAK, 1). Poleg otrok iz Štanjela so šolo obiskovali še otroci iz Kobjilja, Hruševice in Lukovca, skupaj okrog 60 učencev. V šolskem letu 1945/46 je potekal pouk v dveh mešanih (dečki in deklice skupaj) oddelkih s poldnevni rednim poukom brez prekinitve, med 8. in 12. uro. Vodila ga je slovenska učiteljica, Elizabeta Giraldi, s srednjo pedagoško izobrazbo. Šolsko leto je uspešno zaključilo 42 učencev, medtem ko jih je 12 moralo razred ponavljati (DZSŠM, 1; Markočič, 2003; PAK, 2; Rudnik, 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003).

V naslednjem šolskem letu (1946/47) je pouk potekal le do petega razreda, in sicer v treh oddelkih s 60 učenci. Šolanje so potem redki učenci nadaljevali na drugih šolah v Ajdovščini ali Gorici. Uspešnost učencev je podobna kot v predhodnem letu; šolsko leto je uspešno zaključilo 44 učencev, 16 učencev (27% vseh šoloobveznih otrok) pa je moralo razred ponavljati. Prvi in tretji razred je poučeval župnik Radivoj Gorkič, drugi, četrti in peti razred pa Davo Šinigoj iz Dornberka. Delovno mesto obeh učiteljev je bilo začasno (Abram, M., 2003; DZSŠM, 1; PAK, 1; Rudež, 2003; Rudnik, 2003).

Poleg obveznega osnovnošolskega poučevanja so v tem času učitelji odigrali pomembno vlogo na vasi. Tako so skrbeli za dvig izobrazbene ravni vaščanov (vodenje različnih tečajev za opismenjevanje ljudi in drugih tečajev), kot zborovodje organizirali kulturno življenje (prosvetna društva, igralske skupine, itd.), vodili so godbe, sodelovali pri raznih razstavah in proslavah. Bili so aktivni tudi v političnem življenju itd. V večini krajev so bili tudi edini opismenjeni in so bili tako redni zapisnikarji na sejah (Beltram, 1986, 113; Beltram, 1989, 113).

V šolskem letu 1945/46 je v Štanjelu pod vodstvom učiteljice Alojzije Peršič potekal večerni tečaj, katerega je obiskovalo 22 udeležencev, od tega 20 žensk. Tečajniki so se zbrali osemkrat. V okviru šole je deloval tudi pevski zbor z devetimi pevci ter dramski krožek, ki je imel sedem članov. S svojimi nastopi so popestrili marsikatero prireditev, ki je potekala v vasi in hkrati tudi nekaj zaslužili. Učiteljica Giraldi je otroke naučila igrati, ki so jo igrali v Dopolavoru. V šolskem letu 1945/46 so zabeležili dohodek v višini okrog 5.200 lir. Številni pa so se pridružili tudi raznim organizacijam: Rdečemu križu (26 članov), pionirski organizaciji (35 članov), gledališki družini (19 članov) ter fizikalni organizaciji (16 članov) (PAK, 3; Švagelj, I., 2003).

ZAVEZNIŠKA VOJAŠKA UPRAVA
JULIJSKA BENEČIJA

ŠOLSKO IZPRIČEVALO

Štev.

Učenec *Jerič Milan*

sin hči *Metoda* in *Marije Kovacic*

rojen dne *11-IV-1933* v kraju *Štanjel*

občina *Štanjel* pokrajina *Gorice*

je obiskoval v šolskem letu *1946-1947* ~~1946-1947~~ *peti* razred

mešani odderek osnovne šole v kraju *Štanjel*

..... v Julijski Benečiji.

Žig šole

Ravnatelj

Tiskarna L. Lukežič - Gorica

Sl. 13: Šolsko spričevalo, izdano v času Zavezniške vojaške uprave (PAK, 1).

Fig. 13: School report issued at the time of the Allied Military Government (PAK, 1).

Družabno življenje

Na podeželju so poleg bogatih tradicionalnih prireditev ob godovanju vaških svetnikov, ki so bili povezani z bogatim sejemskim življenjem, za pestro družabno življenje skrbela prosvetna društva in vaška mladina. V komenskem okraju jih je sredi leta 1946 delovalo 24 (Pregled prireditev, 1946). Ob vsaki prireditvi so zaprosili za dovoljenje na enoti civilne policije v Rihemberku. Njeni pripadniki so spremljali prireditve in skrbeli za red (Petelin, 2003).

V Štanjelu je delovalo prosvetno društvo "Istok-Zvonimir", v Kobdilju pa "Slovan". Domačemu občinstvu so se predstavili z lastnimi uprizoritvami ali pa v goste povabili druga društva (Prosvetno društvo IZ, 1947; Prosvetno društvo SK, 1946). Domačini so bili aktivni tudi na pevskem področju. Delovala sta dva pevski zbora, moški in mešani, katera je vodil Janez Breščak. Otroke pa je slovenske pesmi učil Radivoj Gorkič. Včasih so pri bogoslužju v cerkvi sodelovali pevci cerkvenega zbora iz Vrtojbe, od koder je prihajal župnik Gorkič (Fabjan, 2003; J. M., 2003; Kobal, J., 2003; Markočič, 2003; Švagelj, V., 2003; Trost, 2003).

Pogosto so mladi ob nedeljah pozno popoldne organizirali ples. Na velikonočni ponedeljek je bil vedno ples. "Barjar" (plesišče) so postavili pred vaškim domom. Ko so fantje hoteli pripraviti "barjar" pri kapelici na Placu, jim je župnik Gorkič rekel: "Fantje, ma ne pred kapelco. Počakajte, se grem preobleč!" in jim potem pomagal prenesti deske k vaškemu domu. Dekleta so pripravila tudi razne družabne igre. Plesa so se lahko udeležili le tisti, ki so bili starejši od 14 let, mlajše so namreč s plesišča zapodili. Za glasbo je s harmoniko poskrbel Zoro Švagelj iz Štanjela. V poletnih mesecih je oživel tudi "barjar" pred Toščevo gostilno in na vaškem trgu v Kobdilju. Mladi pa so plesno zabavo poiskali tudi v sosednjih vaseh, zlasti v Kobjeglavi, Gabrovici in Gabrjah (Bajc, 2003; Fabjan, 2003; J. M., 2003; Kobal, J., 2003; Markočič, 2003; Rudnik, 2003; Trost, 2003).

Med vaškimi prazniki je bil največji ob praznovanju vaškega svetnika ("opasilo") sv. Danijela, ki goduje 21. julija. Navadno so ga obhajali na nedeljo po svetnikovem koledarskem godu ali pa na dan goda. Na obisk so prihajali sorodniki in znanci, tako da je bilo "opasilo" velik družinski praznik. Gospodinje so spekle pecivo in skuhale najboljše, kar so imele. Vse leto so namreč varčevali za ta dan. Za praznik, s katerim je živela cela vas, so se lepo oblekli in odšli k svečani maši. Za kosilo so postregli s pršutom, juho z domačimi rezanci, mesom in praženim krompirjem. Ta dan je veljalo pravilo, da kmetje iz sosednjih vasi, ki so imeli svoja polja v Braniški dolini, niso smeli z vozovi skozi vas. Drug pomemben praznik je bila prva nedelja v oktobru, t. i. rožnovenska nedelja. Po izročilu naj bi bila rožnovenska nedelja ovčji praznik in zato praznik prebivalcev Kobdilja, ki so redili številne ovce. Posebej živahno je bilo v vasi tudi ob sv. Petru in Pavlu (29. junij) in za Svete tri kralje (6. januar), ko je na Placu potekal sejem (Fabjan, 2003; Kobal, J., 2003; Kobal, M., 2003; Markočič, 2003; Petelin,

2003; Renčelj, 1999, 68; Rudnik, 2003; Švigelj, D. M., 2003; Švigelj, I., 2003).

Praznovali pa so tudi že 1. maj (Fabjan, 2003; Rudež, 2003). Kot praznik dela je bil v mnogih deželah prepovedan in označen kot komunističen. Prvi maj je bil tudi dan osvoboditve Primorske, Trsta, Gorice, Tržiča in dan srečanja dveh zmagovitih zavezniških armad na Soči, anglo-ameriške in jugoslovanske osvobodilne armade (Beltram, 1986). Ob prvi obletnici osvoboditve, 1. maja 1946, je bila v Trstu organizirana proslava in pokrajinski zlet, katerega se je udeležilo 1500 telovadcev. 22. junija 1946 pa so telovadci nastopili še na velikem zboru v Ljubljani (Tassoti et al., 1957, 253).

Priprave na telovadni nastop v Trstu so pod vodstvom mladinske organizacije potekale dober mesec. Najprej se je nekaj deklet usposobilo na pripravah v Opatjem selu, potem pa so znanje širile med mladimi v domačih vaseh. Med udeleženci je bila tudi Anica Rudnik. Mladinke so bile za nastop oblečene v modra kratka krila in bele bluze, brez nogavic. V Trst so tega dne odšli peš in v kolonah po mestu korakali do prireditvenega stadiona. Fašisti so jih na poti do stadiona pljuvali in nanje metali jajca ter ribje škatle. Pri sv. Ivanu so bile že razobešene slovenske zastave. Manifestacija je uspela in še dolgo ostala v spominu prebivalcev (Rudnik, 2003).

Sl. 14: Slavolok v Štanjelu ob priključitvi k Jugoslaviji (Fotografska topografija, 2000).

Fig. 14: Triumphal arch in Štanjel at the time of the annexation by Jugoslavia (Fotografska topografija, 2000).

Manifestacije so se udeležili tudi člani pevskega zbora iz Štanjela poleg ostalih pevskih zborov komenskega okraja, in sicer: iz Komna, Škrbine, z Gorjanskega, iz Pliskovice, Kobjeglave, Kobdilja, Rihemberka in Preserij. Skupno so nastopili pod taktirko zborovodje Pertot Milana. (Pevski zbori, 1946)

Domačini pa so se udeleževali tudi ostalih manifestacij, ki so se pogosto odvijale v Trstu in Gorici. Glavno vlogo pri širjenju propagande je odigrala mladinska organizacija. Odhajali so s tovornjaki, vozovi ali s kolesi. Če se niso udeležili manifestacij, so jih potem označili kot reakcionarje (Fabjan, 2003; J. M., 2003; Kobal, J., 2003; Švigelj, D., 2003; Švigelj, D. M., 2003; Švigelj, I., 2003).

ŠTANJEL UNDER THE ALLIED MILITARY GOVERNMENT

Olga ABRAM

National Agency for Regional Development, Regional Office Štanjel, SI-6222 Štanjel, Štanjel 1a
e-mail: olga.abram@gov.si

SUMMARY

From 1945–1947, Štanjel, a settlement lying on the northeastern edge of the Kras, was part of Zone A of Venezia Giulia under the British-American Allied Military Government (AMG). After the initial surprise over the presence of new rulers, the local population easily became accustomed to co-existence with the allied military, which constructed their premises outside the settlement and did not interfere with the everyday activities of the local population. The direct administration did not include the participation of the local population. The area of the Komen Kras, including Štanjel, was within the jurisdiction of the AMG office opened in Sveto near Komen. During that period Štanjel did not have any administrative functions. After the arrival of the allies, the restoration of the settlement and traffic infrastructure began, and the population was supplied with food, clothing, and bed linen. A bus service between Trieste and Gorizia was introduced.

The restoration of the demolished settlements that began a bit later as a result of initial disagreements represented the most significant economic initiative in the area. Before the end of 1946, in the entire Zone A the AMG contributed 1,450,190,600 lira for the restoration of a total of 532 houses. Although the restoration was never completed by the AMG, it was not only important for house owners but also for the Slovene population that was thus provided with opportunities for employment (Vidmar, 1981, 217–218). In Štanjel the restoration of 50 houses was entrusted to three Slovene contractors. The restoration was entirely financed and supervised by the AMG. The local population was satisfied with the restoration completed right before the departure of the allied troops. On 13th May, 1947, the owners of the re-

stored houses were handed their keys by Colonel Bowman, the AMG governor. The event was celebrated by the erection of a triumphal arch and a short festivity.

During this period, Štanjel had a well-stocked grocery store where the local population could buy goods with the money earned in particular by restoration work. The store was a subsidiary of the centre in Komen and the location of its premises was changed several times. In 1946, the premises of the elementary school using the Slovene medium of instruction was restored. The need for every family member to contribute to the family budget limited the education level to that achieved after compulsory schooling or at most at vocational courses (Volk, 1995, 70). The majority of the local populace lived on agriculture and animal husbandry, while some earned their daily bread in the quarry in Melišče. Štanjel was also the home of several craft masters.

The cultural association Istok – Zvonimir continued with its operations, including choral activities. A section of the youth organization was set up in the village, helping with the restoration of the houses, organization of social events and dissemination of propaganda supporting annexation by Yugoslavia. In addition, it recruited participants for youth work brigades.

The period during which the population lived under the AMG was short. Nonetheless, given the prosperity that they had not experienced previously, it left an indelible mark on the memories of the people, in particular children (Rebec-Škrinjar, 2003, 20). After the departure of the allied troops, the situation worsened and the population grew nostalgic. The widely supported annexation to Yugoslavia was followed by disappointment and shortages of every type. The difference was immediately reflected in the grocery store. Its shelves were emptied and there was nothing left to buy. There was no food and people were starving. Therefore, the saying "Živjo naši duk'r so v Raši" (Cheers to our mates until they're in Raša; i.e., in Zone B) best describes the satisfaction and higher standard of life of the local population under the administration of the allies.

Key words: Zone A of Venezia Giulia, Allied Military Government, British-American occupation, social status, restoration, economic status, Štanjel

VIRI IN LITERATURA

DZŠŠM, 1 – Dokumentacijska zbirka Slovenskega šolskega muzeja (DZŠŠM): šolska mapa Osnovne šole Štanjel.

Fotografska topografija (2000): Fotografska topografija – Štanjel – izbor Andrej Malnič. Fotodokumentacija Goriškega muzeja. Kromberk, Goriški muzej.

IAS (1998): Interaktivni atlas Slovenije (IAS). Slovenija na zemljevidih, slikah, v besedi. CD-ROM. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.

- Iz Komna (1945):** Iz Komna. Soški tednik, 3. 10. 1945, I, 15. Gorica, 3.
- Klavrna obnova (1947):** Klavrna obnova kraških vasi. Ljudski tednik, 17. 7. 1947, II, 76. Trst, 3.
- Komen (1945):** Primorski dnevnik, 28. 10. 1945, 142. Trst, 2.
- Kras (1946):** Kras. Slovenski Primorec, 21. 3. 1946, II, 12. Gorica, 2.
- Liber baptizatorum** – krstna knjiga. IX. zvezek. Štanjel, 89–98.
- Liber defunctorum** – mrliška knjiga. V. zvezek. Štanjel, 64–67.
- Liber Matrimoniorum** – poročna knjiga. V. zvezek. Štanjel, 89–91, 99.
- Nove hiše (1946):** Nove hiše v porušenih vaseh. Glas zaveznikov, 28. 8. 1946, II, 365. Trst, 2.
- Obnova Štanjela (1947):** Obnova Štanjela na Krasu. Demokracija, 23. 5. 1947, I, 5. Gorica – Trst, 4.
- PAK, 1** – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), fond Osnovna šola Štanjel (OŠ Štanjel), t.e. 12. Knjige in delovodniki 1946–1957.
- PAK, 2** – PAK, fond OŠ Štanjel, t.e. 14. Dopisi 1946–1957.
- PAK, 3** – PAK, fond OŠ Štanjel, t.e. 14. Poročilo o stanju za prvo polletje 1945/46.
- PAK, 4** – PAK, fond OŠ Štanjel, t.e. 14. Statistični list ob pričetku šolskega leta 1947/48 za vse šole ministrstva za prosveto.
- Pevski zbori (1946):** Pevski zbori iz komenskega in koprškega okraja. Primorski dnevnik, 25. 4. 1946, 276. Trst, 2.
- Poročilo iz Komna (1947):** Poročilo iz Komna. Demokracija, 13. 6. 1947, I, 8. Gorica–Trst, 4.
- Pregled prireditev (1946):** Pregled kulturno prosvetnih prireditev po deželi. Primorski dnevnik, 8. 6. 1946, 312. Trst, 2.
- Problemi (1946):** Problemi iz porušenega Štanjela. Primorska delavska enotnost, 4. 4. 1946, II, 16. Trst, 2.
- Proga proti Štanjelu (1946):** Proga proti Štanjelu se obnavlja. Primorska delavska enotnost, 28. 3. 1946, II, 15. Trst, 2.
- Prosvetno društvo IZ (1947):** Prosvetno društvo "Istok–Zvonimir". Primorski dnevnik, 1. 6. 1947, 306. Trst, 2.
- Prosvetno društvo SK (1946):** Prosvetno društvo "Slovan" Kobilj. Primorski dnevnik, 19. 3. 1946, 245. Trst, 2.
- Štanjel (1947):** Štanjel. Slovenski Primorec, 6. 3. 1947, III, 10. Gorica, 2.
- Upamo (1946):** Upamo, da se bo začelo obnavljati. Primorski dnevnik, 11. 6. 1946, 314. Trst, 2.
- V obnovljenem Štanjelu (1947):** V obnovljenem Štanjelu. Soški tednik, 17. 5. 1947, III, 20. Gorica, 2–3.
- V Štanjelu (1947):** V Štanjelu so obnovili hiše. Primorski dnevnik, 14. 5. 1947, 590. Trst, 2.

- Z ameriškim novinarjem (1945):** Z ameriškim novinarjem po primorskih vaseh. Primorski dnevnik, 14. 9. 1945, 105. Trst, 1.
- Abram, O. (2002):** Hidrogeografske značilnosti Brestoviškega dola in Rižane (s poudarkom na vodni oskrbi). Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Abram, O. (2003):** Življenje v Štanjelu med leti 1945 in 1947. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Beltram, J. (1983):** Tukaj je Jugoslavija. Goriška 1945–1947. Koper, Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska.
- Beltram, J. (1986):** Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B STO 1947–1952. Koper, Založba Lipa – Založništvo tržaškega tiska.
- Beltram, V. (1989):** Povojni razvoj Slovenske Istre – Koprski okraj 1945–1947 (S poudarkom na delovanju organov ljudske oblasti). Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, 1–2. Ljubljana, 108–116.
- Gombač, M. (1989):** Poverjenišvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst 1945–1947. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, 1–2. Ljubljana, 116–123.
- Hočevar, J. A. (1991):** Štanjel, moj rojstni kraj. Pozdrav iz KS Štanjel, 4, 10.
- Kajzer, J. (1972):** Osmo čudo. Vaš kraj v našem zrcalu.
- Mavrič, N. (1995):** Uspavana princesa, princa pa od nikoder. Ljubljanski dnevnik, 26. 5. 1995, 140. Ljubljana, 7.
- Perovšek, F. (1997):** Moja resnica. Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Dopolnjena izdaja. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB – Artis.
- Ploj, T. (1997):** Zadrugištvo (1945–1954). V: Zbornik Primorske – 50 let. Koper, Primorske novice, 148–150.
- Pozzetto, M. (1997):** Maks Fabiani – vizije prostora. Kranj, Libra.
- Raztresen, M. (1989):** Kam spada mejna vas Štanjel? Teleks, 27. 7. 1989. Ljubljana, 55–58.
- Rebec-Škrinjar, G. (2003):** 166 let je povirska šola vzgajala mladež. Kras, 57. Ljubljana, 18–21.
- Renčelj, S. (1999):** Kraška kuhinja. Ljubljana, Kmečki glas.
- Tassoti, K., Vončina, K. (1957):** Telesna vzgoja. V: Goriški zbornik 1947-1957. Ob deseti obletnici priključitve Slovenskega Primorja k FLR Jugoslaviji. Nova Gorica, Okrajni svet svobod in prosvetnih društev Gorica, 253–257.
- Troha, N. (1998):** Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

- Turk, M. (1991):** Štanjel skozi zgodovino: seminarska naloga. Ljubljana, Gimnazija Poljane.
- Vidmar, C. (1981):** Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem Primorju (12. 6. 1945–15. 9. 1947). Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja, 8. Nova Gorica, Goriški muzej, 173–221.
- Volk, A. (1995):** Raznolikost vojnih izkušenj v spominih tržaških Slovencev. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales, 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 53–138.
- Zega, A. (1999):** Zahvala zaveznikom. Kras, 34. Ljubljana, 45.
- Zorn, T. (1979):** Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v Slovenskem Primorju leta 1945. Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja, 6. Nova Gorica, Goriški muzej, 261–274.

INFORMATORJI

- Abram, A. (2003):** Angela Bandelj, poročena Abram, r. 1913, stanuje na Lukovcu št. 2. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Abram, M. (2003):** Marija Abram, poročena Abram, r. 1936, stanuje na Lukovcu št. 5. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Abram, R. (2003):** Radivoj Abram, r. 1924, stanuje na Lukovcu št. 5. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Bajc, E. (2003):** Elvira Švagelj, poročena Bajc, r. 1927, stanuje v Štanjelu št. 50. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Bandelj, A. (2003):** Albina Ostrouška, poročena Bandelj, r. 1929, stanuje na Kregolišču št. 1. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Fabjan, M. (2003):** Maks Fabjan, r. 1932, stanuje v Štanjelu št. 45. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- J. M. (2003):** J. M., r. 1932. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Jerič, J. (2003):** Jolanda Sitar, poročena Jerič, r. 1931, stanuje na Lukovcu št. 4. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Kobal, J. (2003):** Jože Kobal, r. 1932, stanuje v Štanjelu št. 55. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Kobal, M. (2003):** Milena Hočevar, poročena Kobal, r. 1938, stanuje v Štanjelu št. 55. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Markočič, M. (2003):** Milka Breščak, poročena Markočič, r. 1925, stanuje v Štanjelu št. 40. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Petelin, T. (2003):** Terezinka Kos, poročena Petelin, r. 1926, stanuje v Kobilju št. 42. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Rudež, K. (2003):** Kristina Ostrouška, poročena Rudež, r. 1937, stanuje v Štanjelu št. 34. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.

- Rudnik, A. (2003):** Anica Kos, poročena Rudnik, r. 1930, stanuje v Štanjelu št. 1. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Švagelj, D. (2003):** Dragica Hočevar, poročena Švagelj, r. 1920, stanuje v Štanjelu št. 8. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Švagelj, D. M. (2003):** Dragomir Milko Švagelj, r. 1917, stanuje v Kobjdiju št. 1. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Švagelj, I. (2003):** Ivanka Bratina, poročena Švagelj, r. 1926, stanuje v Štanjelu št. 61. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Švagelj, V. (2003):** Vladimir Švagelj, r. 1940, stanuje v Štanjelu št. 48. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.
- Trost, D. (2003):** Dragica Fabjan, poročena Trost, r. 1920, stanuje v Kobjdiju št. 25. Ustno izporočilo. Zapiski pri avtorici.